

באותו זמן גם גברה בקרב יהודים הרריים מעטים השאיפה להעניק לילדיהם השכלה תיכונית, ואף נמצאו סטודנטים מעטים שלמדו במוסדות להשכלה גבוהה.⁶⁹ קיומם של שני כתיספרי לבני היהודים ההרריים ומציאותם של צעירים שלמדו בכתיספר רוסיים הרחיבו את ההתעניינות בחינוך המודרני. נושא זה זכה לשימת-לב מיוחדת לאחר מהפכת פברואר (מארס לפי הלוח הגריגוריאני) 1917, כאשר החלה פעילות נמרצת לאירגון החיים היהודיים במדינה הרוסית החדשה. בועידה של היהודים ההרריים בדרכנט ביוני 1918 נדון הנושא בהרחבה והוחלט לייסד כתיספר יסודיים בכל הכפרים והערים שבהם מתגוררים בני-העדה, ולשון-ההוראה בהם תהיה העברית. לשם מימון כתיספר הוצע להטיל מס על האוכלוסים היהודיים, אך ההצעה נדחתה והוחלט להתבסס על תרומות של בודדים ושל 'חברת מפצי השכלה'. אולם לא היה אפשר להוציא החלטות אלה לפועל, שכן לאחר המהפכה הכולשביקית פחתו אפשרויותיה של 'חברת מפצי השכלה' וגם רבים מן היהודים ההרריים האמידים ירדו מנכסיהם. פעילי-החינוך הצליחו בקושי לקיים את כתיספר שפעלו ולחדש את פעולתם של אלה שנסגרו ערב מלחמת-העולם, ולא עלה בידם לייסד אף בית-ספר יסודי אחד של ממש עד אמצע 1919.⁷⁰

כתיספר של היהודים ההרריים נועדו להשתלב במערכת-החינוך היהודית שהיתה עתידה להימצא בפיקוח המוסדות הדמוקראטיים היהודיים. ואכן המועצה היהודית הלאומית בבאקו, שדנה בספטמבר 1919 בנושא כתיספר, עסקה בבעיות המיוחדות של ההוראה לילדי היהודים ההרריים. כמוקד הדיון עמדה השאלה, האם לארגן בית-ספר אחיד לכלל הילדים היהודים: ההרריים, הגרוזינים, וגם האשכנזים, או שלכל עדה יהיה בית-ספר שלה. בדיון באו לידי ביטוי שלוש עמדות: האחת גרסה כי בשתי הכיתות הראשונות ילמדו בני כל עדה בנפרד, מחמת הפער בהשכלה בין היהודים ההרריים והגרוזיים ובין האשכנזים, ורק משנת-הלימודים השלישית ילמדו יחדיו.⁷¹ אחרים הציעו להתחיל בלימוד משותף משנת-הלימודים הראשונה,⁷² כיוון שההוראה תהיה בלשון העברית, שבה אין ליהודים ההרריים והגרוזיים פיגור אלא יתרון על היהודים האשכנזים. נציג ה'בונד', שהיה מעוניין בהוראה בשפת יידיש, טען כי אין כל הצדקה לבית-ספר יהודי אחיד וראוי שלכל עדה יהיה בית-ספר משלה. הוא ביסס את עמדתו גם על הטענה כי 'הוכח מבחינה "מדעית", כי יהודי המזרח מפגרים בהתפתחותם, ולכן אין כל טעם שילדיהם ילמדו יחד עם ילדי היהודים האשכנזים.⁷³

69 שם, עמ' 57, וכן אניסימוב, תרס"ח, עמ' 562.

70 *Разсвет*, 1918, № 17–18, стр. 54. *Кавказский еврейский вестник*, 1919, № 25 (34)

71 בעמדה זו דגל ל' סטרלינג מצ'עיר-ציון. ראה: זאב ויינשל, 'לתולדות התנועה הציונית בקאווקאז', קציר — קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, תל-אביב 1972, עמ' 350.

72 טענה זו השמיעו בוריס ואקס וד"ר מ' גוכמן. שם, עמ' 350–351.

73 בעמדת נציג ה'בונד', ד"ר וארשבסקי, תמכו מנימוקים שונים מגאריק ('פועלי-ציון'), איירנוב (בלתי-מפלגתי), ברגנסקי (ממפלגת ה'מאוחדים'), מארינובסקי ('בונד'), קומרובסקי (ציוני). שם,

עמ' 350–351.

מימין: משפחה של יהודים הרריים – בתערוכת של לבוש מסורתי ולבוש מודרני.
משמאל: משפחה של יהודים הרריים בסדר פסח

הדיון, שלא השתתפו בו נציגי היהודים ההרריים והגרוזיים, היה סוער למדי ובסופו נתקבלה החלטה, כי עד שנת-הלימודים השלישית רצוי לקיים בתי-ספר נפרדים לכל עדה. הדיון שיקף את הבעיות הקשות בתחום החינוך שעמדו לפני המוסדות הדמוקראטיים היהודיים בקאווקאז, במיוחד ביישובים שבהם בני עדות יהודיות שונות, אך לויכוח זה לא היו תוצאות מעשיות. בתי-ספר חדשים של היהודים ההרריים לא קמו, ובגלל חילופי-השלטון אף נסגרו בתי-ספר שזה מקרוב חידשו את פעולתם. כך, למשל, היה בית-הספר היהודי בפורט-פטרובסק סגור בשנת 1919 ותוכנן לפותחו בפברואר 1920;⁷⁴ אך המאמצים שנעשו בשנים אלה הביאו תוצאות מסויימות בעיקר בפתיחת כיתות לילדי היהודים ההרריים במיספר בתי-ספר כלליים, כמו הכיתה שאורגנה בבית-הספר בכפר באלאחאני (Балаханы). בכיתה זו למדו 22 בנים של יהודים הרריים עם 2 בנים של יהודים אירופיים. בגלל מיעוט התלמידים למדו בני כל הגילים יחדיו,⁷⁵ וקרוב לודאי כי עובדה זו פגעה ברמת הלימודים.

מכשול נוסף על דרך הפיתוח של בתי-ספר עבריים לילדי היהודים ההרריים היה המחסור במורים. נושא זה נדון בוועדת התרבות של הוועד הקאווקאזי של ההסתדרות הציונית בישיבתה ב-4 ביוני 1919. חוזר מיוחד נשלח לכל יישובי היהודים ההרריים כדי לבדוק האם מצויים די מועמדים לקורסים למורים. נראה כי נמצאו מועמדים והוקם סמינאר מורים 'שמטרתו העיקרית היא הכשרת מורים עבריים למען היהודים

"Конференция Цейрей-Цион Закавказья и Дагестана в Баку", *Еврейская* 74
воля, 1919, № 3

"Балаханская школа", *Кавказский еврейский вестник*, 1919, № 38 (47) 75

ההרריים מתוך שורותיהם⁷⁶ כן אורגנו באותו זמן בבאקו קורסים של ערב להשכלה כללית לנוער של היהודים ההרריים,⁷⁷ שבגלל המצוקה הכלכלית לא נתאפשר לו ללמוד בבית-ספר רגיל.

בימי המהפכות ומלחמת-האזרחים התקיימו דיונים על פיתוח רשת חינוך מודרנית לילדי היהודים ההרריים, אך ברבים מדיונים אלה לא השתתפו כלל נציגי העדה עצמם. אולם לא אי-השתתפותם של אלה מנעה את ייסודם של בתי-הספר שתוכננו; אלא נסיבות מלחמת-האזרחים, החילופים התכופים של השלטון והמצוקה הכלכלית הם שעיצבו.

אין בידנו ידיעות על ה'תלמיד כונה' בפרק-הזמן הנדון. סביר להניח, כי מוסדות החינוך המסורתי הוסיפו להתקיים, וקרוב לודאי שגם הם נפגעו קשות, וערכ התבססותו של השלטון הסובייטי הצטמצם מיספר תלמידיהם בהשוואה לשנים שקדמו למלחמת-העולם הראשונה.

ג. בית-הספר הסובייטי

זמן קצר אחרי כינון השלטון הסובייטי החלו להתגבש התוכניות לבתי-ספר חילוניים לילדי היהודים ההרריים. ב'כנס דלת-העם של היהודים ההרריים בדאגסטאן ובמחוז טרק', שהתקיים בדרכנט ב-25 בדצמבר 1920, נדון הצורך לייסד בתי-ספר מיוחדים לילדי היהודים ההרריים. גם בהתייעצות של פעילי התרבות הסובייטית בקרב היהודים ההרריים, שהתכנסה ביוזמת אנשי המפלגה הקומוניסטית היהודית (פועלי-ציון) בנאלצ'יק ב-27-30 ביולי 1921 נדון עניין בית-הספר.⁷⁸ אך מימוש תוכניות אלה היה מותנה ביוזמה מקומית של המעוניינים בדבר וביחס חיובי מצד השלטון. טבעי, אפוא, שהתפתחותם של בתי-ספר לילדי היהודים ההרריים באזרבייג'אן, בדאגסטאן ובצפון-קאווקאז — היתה שונה מאזור לאזור. באזרבייג'אן הוקמו בתי-הספר הסובייטיים הראשונים לילדי היהודים ההרריים, משום ששם, ובמיוחד בבירתה באקו, התרכזו בראשית שנות העשרים אנשים שהיו מעוניינים בפיתוח התרבות של עדה זו, ובין אנשים אלה היו גם אשכנזים. בשנת 1921 נמצאו באזרבייג'אן ארבעה בתי-ספר כאלה ובהם שמונה מורים,⁷⁹ ורוב הלימודים בהם התנהלו, כנראה, בתורכית-אזרבייג'אנית. השפה התאית-יהודית נלמדה בהם כמקצוע, אך לא היה כל ספר-לימוד בנושא זה, עד אשר חיברו גורסקי (בן-ההררי?) ו' בראגינסקי אלפון בשפה זו.⁸⁰ בתי-הספר לא היו.

⁷⁶ "В Культурной комиссии", *Кавказский еврейский вестник*, 1919, № 25 (34)

⁷⁷ שפירא, כ"י, עמ' 4.

⁷⁸ *Известия*, 12 января 1921, בהתייעצות זו השתתפו 41 צירים מן הישועים הבאים:

נאלצ'יק — 16 צירים, באקו — 6, קובה — 6, פיאטיגורסק — 5, גרוזני — 4, נביפומינסק — 2,

מוזודיק — 1, פטרוסק — 1 | *Жизнь национальностей*, 30 июля 1921, стр. 4

⁷⁹ שם, שם.

⁸⁰ И. Брагинский, "Из биографии второго поколения советских востоковедов",

Народы Азии и Африки, 1967, № 5, стр. 250

כנראה, מחולקים לכיתות, אלא מאמצע שנות העשרים, כאשר קיבלו צביון של בית-ספר ממש.

כשנת-הלימודים 1925/26 היו באזרבייג'אן שני בתי-ספר לילדי היהודים ההרריים, ובהם כשש-מאות תלמידים.⁸¹ שפת-ההוראה בבית-הספר שבקובה היתה תורכית-אזרבייג'אנית ובוזה של באקו – רוסיית, והלשון התאית נלמדה רק כמקצוע.⁸² בראשית שנת-הלימודים 1925/26 למדו בבית-הספר כבאקו 245 תלמידים, ובסופה – 205; משמע, 16% מהתלמידים נשרו תוך שנה. התלמידים בבית-הספר שבו למדו בנים ובנות יחדיו נחלקו לפי כיתות כדלקמן:⁸³

כיתה	א	ב	ג	ד	ה	ס"ה
ילדים	17	65	28	12	14	136
ילדות	24	40	3	2	—	69
ס"ה	41	105	31	14	14	205

הנתונים מלמדים, כי ההורים היו נכונים יותר לשלוח בנים מאשר בנות לבית-הספר הסובייטים; ואף הבנות שנשלחו, רובן-ככולן לא הוסיפו ללמוד מעל לשתי כיתות. גם בנים רבים נשרו אחרי שלוש שנות-לימוד בגלל המצב הכלכלי הקשה של בני העדה. בבית-הספר של היהודים ההרריים בבאקו (ואולי גם בערים אחרות) היו רוב התלמידים בשנות העשרים מדלת-העם, כפי שמלמדים הנתונים על שכר-הלימוד. לעומת זאת, למדו בנים ממשפחות אמידות יותר בבתי-ספר רוסיים ואולי אף תורכיים-אזרבייג'אניים.

כאמצע שנות העשרים נקבע שכר-הלימוד בכרית-המועצות על-פי יכולת ההורים: מחוסרי-פרנסה היו משוחררים לחלוטין מתשלום, בעוד שעניים חוייבו בתשלום סמלי. מ-205 התלמידים בבית-הספר הנזכר בבאקו חוייבו בשכר-לימוד סמלי (1.26 רובל לשנה בממוצע) 159 תלמידים – כלומר, ההורים של 22% מכלל התלמידים היו מחוסרי פרנסה. גם ההורים שחוייבו בשכר-הלימוד הסמלי לא יכלו לשלמו, והחוב המצטבר לבית-הספר הגיע ל-173 רובל. כשל המצב הכלכלי הפסיקו תלמידים את לימודיהם לאחר הכיתה השלישית, כדי לעזור בפרנסת המשפחה, אם ברוכלות ואם בציחצוח געליים ברחובות הכרך.⁸⁴

כאמצע שנת-הלימוד 1926/27 היו ליהודים ההרריים באזרבייג'אן שני בתי-ספר בני ארבע שנות-לימוד. באחד מהם היו שפות-ההוראה תאית-יהודית ותורכית, ובשני –

81 אישמאן, 'צו דער קולטורעלער אויפלעכונג פון די בארג אידן', דער עמעס, 18 בפברואר 1926.

82 אישמאן, 'דער פלאנטער', שם, 24 בפברואר 1926.

83 אישמאן, 'צווישן די בארג-אידן', שם, 17 באוגוסט 1926.

84 שם, שם.

רוסית. בשני בתי-הספר למדו בסך-הכל 437 תלמידים, בהם 112 ילדות.⁸⁵ בשנה שאחרי-כן נותר מן השניים בית-ספר אחד בלבד; שפות-ההוראה בו היו תאנית ורוסית ומספר התלמידים בו היה 253.⁸⁶

בשנת-הלימודים 1928/29 גדל מספר בתי-הספר הסובייטיים לילדי היהודים ההרריים והסתכם, עד כמה שעלה בידי לברר, בארבעה: שניים בקובה, אחד בבאקו⁸⁷ ואחד בכפר מיודז'י. בכפר זה היה קיים בית-ספר בן ארבע כיתות, ושפת-ההוראה בו היתה בעיקר תורכית. משלחת של יהודים הרריים יצאה לבאקו ודרשה להרחיבו לבית-ספר בן שבע שנות-לימוד, אך בקשתם לא נענתה.⁸⁸

בשנות העשרים למדו באזורביג'אן, בבתי-הספר הסובייטיים בכלל ובאלה של היהודים ההרריים בפרט, רק חלק מבני היהודים ההרריים. בראשית שנות השלושים הופעל חוק חינוך חובה בבית-ספר יסודי (4 שנות לימוד), וגם היהודים ההרריים חוייבו לשלוח את ילדיהם לבתי-הספר הסובייטיים. כתוצאה מכך גדל מספר בתי-הספר של היהודים ההרריים ומיספר תלמידיהם. בשנת 1932 פעלו מיספר בתי-ספר לילדי היהודים ההרריים בריכוזם הגדול, בעיר קובה. אחדים מבתי-הספר שכנו בבתי-כנסת שהוחרמו, והגדול בהם שופך בבניין המולאם של ישראל מונאחימוב, מעשירי-העדה לשעבר.⁸⁹ בבתי-ספר אלה נלמדה הלשון התאנית-יהודית בכיתות הראשונות בלבד, כפי שמעיד סארקיסוב:

בבתי-הספר של היהודים ההרריים חסרים מורים. המורים בהם הם בורים-למחצה וכתוצאה מכך נלמדת הלשון היהודית [קרי: תאנית-יהודית] בכיתות הראשונות בלבד. הקומיסאריון להשכלה של הרפובליקה האזורביג'אנית הסובייטית איננו נוקט עד כה בשום צעדים רציניים כדי לחסל תופעה זו.⁹⁰

קריאתו של סארקיסוב להרחיב את הוראת הלשון התאנית-יהודית באזורביג'אן לא נענתה, עד כמה שהצלחתי לברר, ונראה כי כמחצית השנייה של שנות השלושים חדלו להתקיים בתי-הספר המיוחדים ליהודים ההרריים ברפובליקה האזורביג'אנית. בית-הספר הסובייטי לילדי היהודים ההרריים בדאגסתאן נוסד באמצע שנות העשרים כתוצאה מהתערבות הלשכה היהודית המרכזית ("ידבילד-ביורא)

Народное просвещение в СССР: 1926–1927 учебный год, Москва, 1929, стр. 85
106–107, 117.

Народное просвещение в СССР: Предварительные итоги школьной переписи 15 декабря 1927 года, Москва, 1928, стр. 103

87 אישמאן, 'א נייער ווענדפונקט אין דער געשיכטע פון די בארג-אידן', דער עמעס, 30 באפריל 1929.

88 'די שלוחים פון מיודזשי', דער שטערן, 25 ביולי 1928.

89 Ал. Ракитников, "Кубинская слобода", *Трибуна*, 1933, № 1, стр. 12.

90 Р. Саркисов, "Национальное строительство в Азербайджане", *Советское строительство*, 1932, № 2, стр. 124

בקומיסאריון להשכלה של הרפובליקה הפדרטיבית הרוסית, שדאגסתאן הוא חלק ממנה. הודות להתערבות זו הורה הקומיסאריון להשכלה של רספס"ר לקומיסאריון להשכלה של דאגסתאן לפתוח בשנת-הלימודים 1925/26 שני בתי-ספר יסודיים, ששפת-ההוראה בהם תהיה תאטית-יהודית. הקומיסאריון להשכלה של רספס"ר אף הבטיח להקציב סכומים נאותים לבתי-ספר אלה. ואכן, בעקבות הוראה זו נוסדו בתי-הספר הסובייטיים הראשונים לילדי היהודים ההרריים, אך הם התלבטו בקשיים של העדר מבנים וספרי-לימוד. אע"פ שהקומיסאריון להשכלה של רספס"ר הבטיח עוד בשנת 1925 כי יטפל בהוצאה-לאור של אלפון וספרי-לימוד במוסקבה,⁹¹ נדפס עד ראשית 1927 רק אלפון אחד לבתי-ספר אלה.⁹²

לשון-ההוראה העיקרית בבתי-הספר בדאגסתאן היתה תורכית, ורק אחרי התערבות מצד נציג המוסדות המרכזיים של ברית-המועצות (זיאמה אוסטרובסקי) החליטו מוסדות התרבות ברפובליקה, כי יש להעביר את בתי-הספר [של היהודים ההרריים] להוראה בלשון התאטית.⁹³ החלטה מיוחדת של נשיאות הוועד-הפועל ומועצת-הקומיסארים של דאגסתאן ב-1927 המליצה לפני הקומיסאריון להשכלה של הרפובליקה לגייס אנשים השולטים בשפת-האם לשם הוראה בבתי-ספר של היהודים ההרריים וכן לבחון את הדרכים לייסד בתי-ספר ליהודים ההרריים בכפרים.⁹⁴ בגלל החלטה זו יצא-לאור במאחאץ-קאלה, בירת הרפובליקה הדאגסתאנית, ספרי-לימוד בלשון התאטית-יהודית, בשם 'נוג' שְׁקֵל' (בית-הספר החדש),⁹⁵ שהיה בשימוש עד המעבר של לשון זו לאלף-בית לאטיני. כתוצאה מההחלטות על הרחבת בתי-הספר למען היהודים ההרריים, היו בשנת-הלימודים 1927/28 שלושה בתי-ספר כאלה ברפובליקה הדאגסתאנית (שניים בדרכנט ואחד במאחאץ-קאלה), ובהם כ-600 תלמידים.⁹⁶ ההוראה בבתי-ספר אלה התנהלה ברוסית ובתאטית-יהודית.⁹⁷ עם התרחבות ההתיישבות החקלאית היהודית באזור קיזליאר, החליטה ב-1929 נשיאות הוועד הפועל של הרפובליקה הדאגסתאנית לשכור דירה מיוחדת בשביל בית-ספר ליהודים ההרריים באזור והקציבה סכום מיוחד לשם הקמת מיבנה לבית-הספר.⁹⁸ בסוף שנות העשרים חלה, אפוא, התרחבות מסויימת בבתי-הספר של היהודים ההרריים בדאגסתאן והודגשה יותר הוראת השפה התאטית-יהודית, אך מיפנה של ממש חל בראשית שנות השלושים.

בשנת 1930 החליטו השלטונות כי בתי-הספר בדאגסתאן יעברו להוראה בשפת-

91 'קולטור כראניק', דער עמעס, 2 באוגוסט 1925.

92 З. Островский, "Евреи Дагестана", *Трибуна*, 1927, № 4–5, стр. 11

93 "Культурная работа среди горских евреев", *Трибуна*, 1927, № 8, стр. 12

94 'הילף די בארג-אידן', אקטיאבר, 16 ביולי 1927.

95 נוג' שְׁקֵל, דווימן סל כונג? ארי עילה? נ'פ' פשה, א' שְׁה' מנג' פל א' 1927 סל.

96 ראה: המקור שצויין בהערה 86 לעיל, עמ' 101.

97 א' ד' מיראל, 'וואו נעמט מען לערער, שולן און קולטור טוער', דער עמעס, 25 בספטמבר 1927.

98 И. Айзенштат, "Горско-еврейские поселки в Кизлярском округе Дагестана",

Трибуна, 1929, № 2, стр. 30

האם של התלמידים. עם זאת הוכרה הלשון התאטית כאחת מעשר השפות הראשיות של הרפובליקה. באותה שנת-לימודים הופעל, כאמור, חוק חינוך חובה.⁹⁹ שינויים אלה חייבו תיגבור צוותי-ההוראה בלשון התאטית-יהודית. התביעה לארגן קורסים למורים ולפתוח מחלקה מיוחדת להכשרת מורים ללשון זו במדרשה למורים של דאגסתאן (פטרסניקום) הושמעה בהתייעצות בדבר הפעולה בקרב היהודים ההרריים, שהתקיימה עוד בשנת 1927.¹⁰⁰ תביעה זו נענתה בחלקה רק בשנת 1931, כאשר נוסדו כדאגסתאן שבעה מוסדות להכשרת-מורים, בשפות של העמים המקומיים. במוסד להכשרת-מורים בתורכית הוקמה מחלקה ללשון התאטית-יהודית.¹⁰¹ מוסדות אלה אורגנו מחדש בשנת 1934 ומוזגו עם המדרשות הקיימות למורים. במדרשה להכשרת-מורים בדרכנט, שההוראה בה התנהלה בעיקרה ברוסית, היתה מחלקה מיוחדת לכתיב-הספר של היהודים ההרריים.¹⁰²

הלשון התאטית-יהודית שימשה כשנות השלושים ללשון-הוראה עיקרית בבתי-הספר של היהודים ההרריים ברפובליקה הדאגסתאנית בלבד, שבה גם פעלו כאמצע אותו עשור שני בתי-ספר תיכוניים לא-מלאים (7 כיתות). לעומת זאת התקיימו באורבייג'אן ובצפון-קאווקאז בתי-ספר יסודיים (4 כיתות בלבד) של היהודים ההרריים.¹⁰³ בתי-הספר בדאגסתאן האריכו גם-כן להתקיים, עד לאחר מלחמת העולם השנייה, יותר מאשר באזורים אחרים כברית-המועצות.

הדרישה לייסד בתי-ספר מיוחדים לילדי היהודים ההרריים בצפון קאווקאז הושמעה בשנת 1924 מפי משלחת מאזור טרק ומעיר קיסלובודק שהגיעה למוסקבה.¹⁰⁴ ואכן, בשנת 1925 נוסדו למענם בתי-ספר מיוחדים בעיר גרוזני ובעיר נאלצ'יק. בבית-הספר בנאלצ'יק לא שימשה תאטית-יהודית לשון ההוראה העיקרית. הדבר משתמע גם מהרכב צוותי-המורים בו, שמנה יהודי הררי אחד ויהודייה אירופית אחת מכלל חמישה מורים. בשנת-הלימודים 1926/27 למדו בבית-ספר זה כשלוש-מאות תלמידים, והלימודים התקיימו בו בשתי משמרות.¹⁰⁵

בשנת 1927 הוחלט על מעבר להוראה בשפת-האם באזור זה,¹⁰⁶ אך ספק אם

99 חוק חינוך-חובה בבית-הספר היסודי הופעל בדאגסתאן בשלושה שלבים: בשנות 1930-1931 — בערים ובאזורים-המישור; בשנת-הלימודים 1931/32 — באזורים שרנגלי ההרים; רק בשנות 1932-1933 הוחל החוק גם על תושבי ההרים. ראה: A. Абилов, *Очерки советской культуры народов Дагестана, Махачкала, 1959, стр. 71* (להלן: אבילוב)

100 "Культурная работа среди горских евреев", *Трибуна*, 1927, № 8, стр. 12.
101 Астемиров, "Итоги культурного строительства Дагестана, к 15-летию Октября-1912", *Революция и национальности*, 1932, № 10-11, стр. 105

102 И. Рабин, О. Стрелиц, "Советские таты", *Трибуна*, 1935, № 6, стр. 13. 90 עמ' עמ' 103 שם, שם.

104 Л. Митницкий, "Евреи в горах Кавказа", *Правда*, 11 ноября 1924, стр. 4

105 י' ר-פ, 'די לאגע פון די בארג-אידן' דער עמעס, 7 בינואר 1927.

106 'די איבערוואלן אין די ראטן אין דער קאלאניע פון בארג-אידן (קאבארדינער אויטאנאמע געגנט)', שם, 6 במארס 1927; ק', 'וועגן דער ארבעט צווישן די צופן-קאווקאזער בארג-אידן', שם, 18 בפברואר 1927.

ההחלטה הוצאה לפועל. מנהל בית-הספר ליהודים ההרריים בגרוזני, ז' חודאינאטוב, היה חסיד גדול של שפת-האם שלהם, ובשנת הלימודים 1925/26 החל לעסוק בהתאמת הלשון התאטית-יהודית לאלף-בית הלאטיני.¹⁰⁷ נראה כי שינוי זה לא תרם להישגים בלימודים. בבית-הספר בגרוזני למדו 75-90 ילדים,¹⁰⁸ והוא שכן 'בניין ישן כחצר בית-הכנסת בשלושה חדרים צרים'.¹⁰⁹ גם בית-הספר היהודי בנאלצ'יק שכן במיבנה רעוע ובלתי-מתאים, ורק בשנת 1928 הוחלט להעבירו אל בית-כנסת שהוחרם.¹¹⁰ באותה שנה גם פנו פעילי-תרבות סובייטיים שבקרב היהודים ההרריים בגרוזני ותבעו מן השלטונות להקים מיבנה לבית-הספר היהודי ולהרחיב את מסגרת-הלימודים מארבע שנות-לימוד לשבע. אחר השתדלויות מרובות אמנם נענתה הרשות לתביעה הראשונה והקצתה שטח להקמת מיבנה לבית-הספר, אולם אחר-כך העבירה את הקרקע למטרה אחרת. וכך שכן מוסד זה בכיתות צפופות ובלתי-סאניטאריות גם בשנת 1931/32. בגלל חוסר מקום קלט בית-הספר רק כחמישים אחוז מילדי היהודים ההרריים בגרוזני, ואף אלה למדו בו בשלוש משמרות. מוסדות ההשכלה זילזלו בבית-הספר הזה, ועדות לכך משנת 1931: 'שכאשר לפני זמן-מה נתנו לכל בתי-הספר בעיר [גרוזני] נעליים ולבוש אחיד, שכחו את בית-הספר היהודי ואת הילדים הלומדים בו'.¹¹¹ רוב הלימודים בבית-הספר הזה, וכנראה גם בבית-הספר הנזכר בנאלצ'יק, 'התנהלו לפי הנהגה הישן, ללא הרגלי-עבודה ובנוסף לכך גם לא בשפת-האם'.¹¹² במחצית השנייה של שנות השלושים הורחב בית-הספר היסודי של היהודים ההרריים בנאלצ'יק לבית-ספר תיכון לא-מלא בן שבע שנות-לימוד. מנהל בית-הספר בשנת 1938 היה אהרונוב, חבר המפלגה הקומוניסטית, ורוב המורים היו לא-יהודים. שפת-ההוראה היתה רוסית, אך מן הכיתה השנייה או השלישית למדו גם את הלשון התאטית-יהודית מפי המורה גלְעֶדוב – יהודי מסורתי, שחיבר ספר-לימוד ללשון זו. בהתקרב הגרמנים לנאלצ'יק נפסקו הלימודים בבית-ספר זה, כברוב מוסדות החינוך בעיר, אך בשנת 1943 חודשה בו ההוראה. לפחות עד סוף שנת 1947 התקיים מוסד זה כבית-ספרם של היהודים ההרריים ולשונם נלמדה בו, בתוקף היות כל התלמידים בו בני העדה הנדונה.¹¹³ קשה היה מצב בתי-הספר של היהודים ההרריים גם באזורי ההתיישבות החקלאית החדשה, שהוקמו בצפון הקאווקאז בשנות העשרים. ב-1928 היו באזורי ההתיישבות

Д. Шаулов, Р. Розилов, "Горские евреи и латинский алфавит", *Революция и горец*, 1929, № 5, стр. 60–62 107

Д. Шаулов, "Будет ли наконец построена школа для горских евреев?", *Трибуна*, 1931, № 30–31, стр. 22 108

М. С., "Искажение нацполитики в Грозном", *Трибуна*, 1931, № 10, стр. 4 109

"Синагогу под школу", *Молот*, [Ростов на Дону], 12 мая 1928 110

ראה: המקור שצויין בערה 109 לעיל. 111

ש. ש. 112

113 בראיון של המחבר מיום 25 במארס 1980 עם אסתר רוזנטל-שניידרמן שהיתה מורה בבית-ספר זה בשנת 1938 ומרצה בטכניקום הפדגוגי בנאלצ'יק עד סוף 1947.

של היהודים ההרריים בסביבות מוזדוק כ-75 ילדים בגיל הלימוד, אך בית-הספר בעבורם לא היה קיים.¹¹⁴ לפיכך פנה אוזט באזור טרק לשלטונות ודרש לייסד בית-ספר לילדי המתיישבים.¹¹⁵ בעקבות פנייה זו הוקם בשנת 1929 בית-ספר בן ארבע כיתות לכפרי ההתיישבות שבסביבות מוזדוק.¹¹⁶ עם הקמת בית-ספר בבוגדאנובקה נתעוררה במלוא חריפותה בעיית המחסור הכללי כמורים, ולא מעדת היהודים ההרריים בלבד. עוד בשנת 1933 היה בבית-ספר זה מורה על כל שלוש כיתות,¹¹⁷ ובשנת-הלימודים 1934 היו בו חמש כיתות ובהן 113 תלמידים. בית-הספר שכן במיבנה רעוע, שמחציתו היתה תפוסה לצורכי איחסון, ללא שום אביזרי-לימוד, אפילו הפשוטים ביותר. הילדים נאלצו ללמוד בשתי משמרות והורגש מחסור חמור בספרי-לימוד.¹¹⁸ בראשית שנות השלושים נוסד בית-ספר לילדי היהודים ההרריים גם בכפר הסמוך גאנשטאקובקה,¹¹⁹ ומצבו לא היה טוב מזה שבבוגדאנובקה.

בתי-הספר הסובייטיים לילדי היהודים ההרריים התקיימו בזכות הדאגה המתמדת של קומץ מורים ופעילי-תרבות, שנאלצו להיאבק בהתמדה על קיומם של מוסדות אלה ועל שיפור מצבם החומרי. בבתי-ספר אלה למד רק חלק מילדי העדה, ורובם בארבע הכיתות הראשונות בלבד. שפת-ההוראה בבתי-ספר אלה לא היתה מעולם תאית-יהודית בלבד, בגלל מיעוט כוחות-הוראה ומחסור מתמיד בספרים ובאביזרי-לימוד. קיומם של בתי-ספר אלה עשוי היה להגביר בילד את תחושת ההשתייכות לעדת היהודים ההרריים, אולם בסוף שנות הארבעים או בראשית שנות החמישים פורקו אף מסגרות רופפות אלה, וזה שלוש שנה אין בכרית-המועצות אף מוסד חינוכי אחד מיוחד ליהודים ההרריים.

М. Каменштейн, "Горские евреи на переселенческих фондах", *Трибуна*, 1928, 114 № 17, стр. 11

115 שם, 1928, חוברת 12, עמ' 17.

"Террайком ВКП (б) о работе ОЗЕТа на Тереке", *Трибуна*, 1929, № 16, 116 стр. 20

Р. Лившиц, "Горские евреи на северном Кавказе", *Революция и горец*, 1933, 117 № 5, стр. 47

А. Матенко, "Наравне со всеми", *Трибуна*, 1934, № 3-4, стр. 32 118

А. Ханчин, "Горские евреи", *Революция и национальности*, июль 1934, 119 стр. 25-28

נתונים על בתי תלמיד כונה' במאה ה-19

שנת 1886 ²		שנות השישים ^א		שם היישוב
מספר החלמידים	מספר בתי התלמיד כונה'	מספר בתי התלמיד כונה'	מספר בתי התלמיד כונה'	
15	1	2	2	טמיר-חאן-שורה
20	1	1	1	טארקי
5	1	—	—	פורט-פטובסק
7	1	—	—	ציריורט
4	1	1	1	בוינאק
5	1	1	1	דיוונלי
—	—	1	1	קאראבורדאקנט ^ה
95	8	7	7	דרבנט
15	1	2	2	מאדז אלס
3	1	—	—	דוקל
14	2	1	1	מוגאטיר
—	—	1	1	מאראנה
10	1	1	1	גמידה ^ט
—	—	1	1	חלי-פנדזיק ^א
16	2	2	2	יאנגי-קנט
6	1	—	—	גטיוג
35	2	2	2	ניוג'רי-מיוסקיוו
7	1	1	1	חוש-מזויל ^ט
12	1	1	1	חאזיל-קאלה ^ה
15	1	1	1	מאמראצה ^ה
30	2	2	2	אראג
10	1	1	1	קארצ'אג
14	1	1	1	דוראך
325	15 ^{כב}	20	20	קוכה
45	2	2	2	מיודזי
30	1	—	—	אפטאראן-מיודזי
40	2	5	5	זארטאשן
27	1	2	2	טאשקצה ^{כב}
25	1	2	2	חאסאב-יורט
15	1	1	1	אודייבסקויה ^{כב}
15	1	1	1	קוסטק
45	2	2	2	גרזני
30	1 ^{כה}	1	1	נאלצ'יק
20	1	—	—	ד'גוטאי
955	59	66	66	סך הכל

- א צ'ארני, 1870, עמ' 41-43.
- ב И. Ш. Анисимов, "Кавказские еврей-горцы", *Сборник материалов по этнографии*, Москва, 1888, вып. 3, приложение
- ג ראה גם: צ'ארני, 1884, עמ' 21.
- ד צ'ארני מזכיר, כי בתלמיד כונה זה למרו עשרה ילדים. שם, עמ' 16.
- ה ישוב זה קרוי גם בשם קאראבודאחקנט.
- ו ראה גם: צ'ארני, 1884, עמ' 40.
- ז במקום אחר (שם, עמ' 66, 349) מציין צ'ארני כי בישוב זה נמצא רק מלמד אחד.
- ח קיימת סתירה מסויימת בין הנתונים על מארגה שמביא צ'ארני במאמרו משנת 1870, שבו צויין כי במקום קיים 'תלמיד כונה' אחד, ובין הידיעות בספרו, שבו נאמר, כי בישוב זה אין מלמד ואין 'חדר' (צ'ארני, 1884, עמ' 89, 316). אפשר שבשנות השבעים עזבו יהודים רבים את הישוב. ישוב זה קרוי גם בשם גמייד.
- י במקום אחד בספרו אומר צ'ארני, כי בישוב זה 'מלמד לא יש' (עמ' 316). בעוד שבמקום אחר באותו ספר מדובר על מלמד־תינוקות (צ'ארני, 1884, עמ' 322 והשוה גם עמ' 83). אולי נובעת סתירה זו מן ההבדלים בזמן, שבו אסף צ'ארני את החומר לספרו, והוא ניתן ללא עריכה נאותה ובלי לציין לאיזה זמן נוגע המידע.
- יא ישוב זה כלל בתוכו שלושה כפרים: צ'אנאק, ניטיג וקלי.
- יב עיין גם: צ'ארני, 1884, עמ' 316.
- יג צ'ארני בספרו (שם, עמ' 72) מדווח על מלמד־תינוקות אחד.
- יד ראה גם: שם, עמ' 36.
- טו ישוב זה קרוי גם בשם חושמאנויל.
- טז עיין גם: שם, עמ' 315, 332.
- יז ישוב זה קרוי גם בשם חאנדז'אל־קאלה.
- יח הישוב קרוי גם בשם מאמראץ.
- יט בספרו מציין צ'ארני במקום אחד, כי בישוב נמצא רק מלמד־תינוקות אחד ובמקום אחר — שני מלמדים (השוה: שם, עמ' 312, 346). אפשר שאי־ההתאמה מקורה בגורם שציננו בהערה י.
- כא בספרו של צ'ארני (שם, עמ' 258, 313) מוזכר, כי במקום זה מצויים ארבעה מלמדים וארבעה 'חדרים'.
- כב בספרו של צ'ארני (שם, עמ' 278) נאמר: 'מלמד לתינוקות לא יש לנו'.
- כג בשנת 1888 כתב בנו של הרב יצחק מקובה, כי בישוב מצויים 'שנים־עשר מלמדי תינוקות, לערך 400 תלמידי דבי רב אשר להם'. גרשון בכ"ד יצחק ס"ט, 'היהודים בקו־קד', הצפירה, 30 (11) באפריל 1888, גל' 700, עמ' 2.
- כד ישוב זה קרוי גם טאקצ'ו או אקסאי.
- כה ישוב זה קרוי גם אנדרייב או אנדרי.
- כז בשנת 1902 היו בנאלצ'יק שלושה מלמד־תינוקות.